

HOOR, HOOR, DE DIJK IS DICHT!

HOOR, HOOR, DE DIJK IS DICHT!

DE ZUIDERZEE IN BEELD. FILMS EN VERHALEN

WILLEM VAN DER HAM

Ontwerp omslag en binnenwerk

Bart van den Tooren

Afbeelding omslag

Voorplat: still uit *Terra nova*, 1934. De oude schipper, gespeeld door Adolphe Engers, roept 'Hoor, hoor, de dijk is dicht', de eerste gesproken woorden in een Nederlandse speelfilm. Collectie Eye Filmmuseum.

Achterplat: still uit *De Nieuwe Wildernis*, een film van Ruben Smit en Mark Verkerk. Collectie EMS Films

ISBN 9789464560220

e-ISBN 9789464560237

NUR 686

© 2022 WILLEM VAN DER HAM. P/A UITGEVERMAATSCHAPPIJ WALBURG PERS. ZUTPHEN

© 2022 P/A UITGEVERMAATSCHAPPIJ WALBURG PERS. ZUTPHEN

WWW.WALBURGPERS.NL

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

INHOUD

- 7 Inleiding
- 11 TERRA NOVA
- 19 DOOD WATER
- 29 HET VERVLOEKTE GELD
- 34 DOODE STEDEN AAN DE ZUIDERZEE
- 51 EN DE ZEE WAS NIET MEER
- 60 WAT NU?
- 65 NIEUWE GRONDEN
- 73 HERWINNEN DOOR WERKEN
- 79 DE LAATSTE DAGEN VAN EEN EILAND
- 87 DER ZEE ONTRUKT

97	BOEREN OP HET NIEUWE LAND
104	EEN NIEUW DORP OP NIEUW LAND
114	DE TIJD ZAL HET LEREN
123	VAN WADDENZEE NAAR VRUCHTBAAR LAND
129	DE PLATTE JUNGLE
143	HOLLANDS LICHT
147	HET LAND DAT NOOIT KWAM
154	WADDENZEE, VOGELLAND
157	DE NIEUWE WILDERNIS
163	DE MARKER WADDEN, EEN WONDERBAARLIJK NATUURVERHAAL
169	SILENCE OF THE TIDES
173	DE NIEUWE AFSLUITDIJK
177	Verantwoording
178	Dankwoord
179	Illustratieverantwoording
181	Overzicht van films

INLEIDING

Op de Afsluitdijk hebben ze een grote witte partytent neergezet. Iedereen zit op klapstoeltjes in spanning te wachten. Muggen, miljoenen muggen begeleiden mij op mijn tocht van het huis van vrienden bij Ketelhaven (oostelijk Flevoland) naar het monument dat staat op de plek waar de Afsluitdijk op 28 mei 1932 is gesloten. Muggen in grote, dichte wolken. Muggen op de Ketelmeerdijk. Muggen op de Houtribdijk die ik altijd de ‘Onbekende Afsluitdijk’ noem omdat die dijk qua lengte nauwelijks onderdoet voor de ‘echte’. Muggen op de Afsluitdijk. Eerst op Radio 2 in alle vroegte nog een interview over 75-jarige Afsluitdijk en zijn schepper Cornelis Lely, vervolgens met mijn kinderen de auto in.

Mijn toenmalige vriendin – zij was ook mee – had duidelijk het plan opgevat mij te promoten. Zij praat op mij in dat ik toch vooral niet te bescheiden moest zijn en dat ik met mijn biografie van Cornelis Lely, die bij deze gelegenheid wordt gepresenteerd, im-

mers een geweldige prestatie heb geleverd. Op de plek aanbeland, spant zij zich inderdaad op bijzondere wijze in, zo zelfs dat het mij lichtelijk irriteert. Onderhand weet ik wel hoe dergelijke vieringen verlopen. Als auteur tel je dan opeens niet meer mee. Het zijn de momenten dat de bobo’s zich willen manifesteren. Gewichtig en met de borst vooruit als ze collega’s begroeten en wat kruiperig naar de echte autoriteiten.

De kroonprins komt. Het duurt allemaal wat langer dan gepland. ‘Waar zit jij?’, vraagt Edwin Rutten die de taak heeft alles aan elkaar te praten. ‘Ach, ik heb geen speciale plek. Ergens achterin’, antwoord ik.

‘En word je ook aan Willem-Alexander voorgesteld?’

‘Nee, ik denk van niet. Dat is mij althans niet meegedeeld.’

Ik zit er eerlijk gezegd ook niet echt op te wachten.

We raken verder aan de praat. Tijd genoeg. Edwin vertelt dat hij het heel bijzonder vindt om ceremoniemeester bij deze viering te zijn. De Afsluitdijk associeert hij met het werk van zijn vader, Gerard Rutten. Edwin vertelt trots over de films *Terra nova* en *Dood water* waarvan zijn vader de regisseur was. *Dood water* werd in Venetië toentertijd zelfs bekroond met een Gouden Leeuw of de voorganger daarvan. Tot mijn schande moet ik bekennen dat ik de films niet heb gezien. Ik had er zelfs nog nooit van gehoord, terwijl ik langzamerhand alles van

het grote Zuiderzeeproject van Lely meen te weten. Joris Ivens' film over de Afsluitdijk: die was mij bekend. Louis van Gasteren die in het o zo moderne Nagele filmde.

De kroonprins is geland in zijn helikopter. Edwin gaat aan de slag. Ik ga achter in de zaal zitten, zie het gebeuren van een afstand aan. Opeens hoor ik hem roepen:

‘Maar waar is de schrijver dan, dames en heren. We willen toch wel weten wie de biografie van Lely heeft geschreven. Kom even naar voren Willem!’

Tegen een hotemetoot op de eerste rij zegt hij met zijn Ome Willem statuur:

‘Zoek jij maar even ergens achter een plekje. Op jouw plekje mag de schrijver zitten.’

Hij krijgt het ook nog voor elkaar dat ik de kroonprins de hand mag schudden en hem even over Cornelis Lely mag vertellen. Arme man. Wat moet die allemaal toch verstouwen met een eeuwige glimlach.

Als het weer allemaal voorbij is en twee kinderkooren uit de plaatsjes aan de uiteinden van de dijk ten gehore hebben gebracht hoe droevig het op scholen gesteld is met het muziekonderwijs, praten Edwin en ik nog wat na. Ik beloof hem naar de films van zijn vader te kijken.

Pas jaren later geef ik gevolg aan mijn belofte. De verhalen verlopen wat traag, zijn wel leuk al zijn ze niet zo spannend, maar wat een imposante beelden! Wat is de spanning tussen de oude en nieuwe tijd geweldig in scène gezet.

Ik las de autobiografie van zijn vader, een merkwaardig tijdsdocument van een man in crisis- en oorlogstijd. Het is het relaas van een avonturier tegen wil en dank. Wat een bijzonder persoon! Wat een bijzondere films!

Ik vat het plan op om de filmkunst voor het voetlicht te brengen. Is het niet merkwaardig dat deze vorm van kunst zo snel in de vergetelheid is geraakt? Dat ik als onderzoeker juist zulk levensecht materiaal niet als bron gebruik?

Dit boek is een dubbel ooggetuigenverslag van het immense Zuiderzeeproject; een ooggetuigenverslag op basis van filmbeelden. Ik kijk met het bewegend beeld van toen als bron, door de ogen van de cineast, naar wat zich in het Zuiderzeegebied heeft afgespeeld.

Het is frappant, op het moment dat het plan om de Zuiderzee af te dammen en deels droog te maken steeds serieuzer werd, werd de film geboren. Op het moment dat het zover was dat het grootste waterbouwkundige project ter wereld werd uitgevoerd, was de film sterk in opkomst en ontwikkeling, als vorm van amusement en als journalistieke en meer populair-wetenschappelijke vorm, de documentaire.

Film is hét medium van de twintigste eeuw en iedere keer raakte een cineast geïnspireerd door het Zuiderzeeproject, waarvan de uitvoering de hele verdere twintigste eeuw duurde, steeds in een nieuwe fase kwam en in wezen nog steeds niet klaar is. Of een organisatie besloot een filmer in de arm te nemen om het eigen verhaal beter te verkopen. Het Zuiderzeeproject is de Nederlandse geschiedenis in een notendop. Die oude Zuiderzee en dat maagdelijke nieuwe land zijn elkaars tegenpool. Het gebied is een groot laboratorium.

Dat is de spanning die de filmers opzochten. Het oude tegenover het nieuwe, de traditie tegenover de moderniteit. De zegetocht van de techniek kon niet beter worden gefilmd dan daar. Hoe maagdelijk het nieuwe land ook oogde, de onafzienbare ruimte moest wel veroverd worden en vervolgens karakter en ziel krijgen. De ontwikkelingen speelden zich evenmin in een vacuüm af, al had het er soms de schijn van. Steeds traden mensen aan met andere visies die botsten met wat eerder gangbaar was.

De 90-jarige Afsluitdijk wordt alweer gerenoveerd met het oog op de toekomst en het noordelijk deel van de oude Zuiderzee – nu de Waddenzee – is een proefgebied van klimaatadaptatie. Daar zal de invloed van klimaatverandering en zeespiegelstijging zich sterk manifesteren, met als gevolg de prangende vraag: wat valt eraan te doen? Blijft het daar leefbaar?

De iconische betekenis van dit gigantische project is destijds zo mooi verwoord: nuchter, zonder opsmaak, in keurige balans met de lange, vrijwel kaarsrechte dijk op het stoere monument van Durdok, dat gebouwd is waar de dijk op de middag van 28 mei 1932 om twee minuten over één werd gesloten. Het is een regelrechte opdracht aan de Nederlander: 'Een volk dat leeft bouwt aan zijn toekomst'

TERRA NOVA

De rillingen lopen over je lijf als je de scène voor het eerst ziet. En ook bij de tweede, derde en alle volgende keren. Er doemt een vissersboot op, met een man op de voorplecht. Hij vouwt zijn handen om zijn mond om zijn wanhopige roep nog luider te laten doen klinken; de mensen op de kade van het vissersdorp móéten dit weten! In 1931 was het effect vast nog ontroender. Het zijn de eerste gesproken woorden in een Nederlandse speelfilm:

‘Hoor..., hoor..., de dijk is dicht.’

Eerst vanuit de verte, dan steeds dichterbij.

Ongeloof. Vertwijfeling. Cameraman Andor von Barys brengt het meesterlijk in beeld. De film was al zo indrukwekkend begonnen, met beelden van het water, de vissersvloot, het leven van alle dag in Volendam, een schipperslied. En dan zwelt de muziek van Hans Brandts Buys dreigend aan. We horen en

zien de man roepen. Zijn zoon – de knecht – schudt vol ongeloof het hoofd. De koppen van de andere vissers op de kade, kauwend op grasjes, jong en oud, met hun hand aan het oor om het geroep te horen. Turend naar de schipper. Steeds weer die woorden:

‘De dijk..., de dijk..., de dijk is dicht. Het water valt!’

Vastberaden stapt de schipper van de Volendam 79 aan wal. Het is niet iemand die met zich laat sullen. Hij wil maar al te graag ten strijde trekken en zegt tegen de omstanders:

‘Mannen het is gebeurd. We zijn ingesloten. Alles is verloren. Het water loopt weg. Kijk daar, daarginder, ver weg, bij de baggers. Wij moeten ons er met alle macht tegen verzetten. Redden wat er te redden valt. Het volk bij elkaar roepen. Kom aan.’

Het legertje loopt vanaf de dijk naar het café om nog meer mensen te mobiliseren. Het is er druk en oer-Hollands gezellig. Totdat de vissersbaas opnieuw het woord neemt:

‘Mensen de toestand is ernstig. De dijk is dicht. Het water valt. De zee wordt drooggelegd. De ingenieurs nemen ons de zee af. Heeft God de zee gegeven om te worden drooggelegd of om te vissen? Voor de